

НОВИ САД

Библиотека МОЈ НОВИ САД

Прештампано из:

ГЛАСНИК

ИСТОРИСКОГ ДРУШТВА У НОВОМ САДУ

Свеска 14 и 15

Директор

Др Станоје Станојевић

Уредник

Др Душан Ј. Поповић

Уређивачки одбор:

Мирко Балубџић, др Димитрије Кириловић, др Мираш Кићовић,
Викентије Проданов, др Јован Савковић

Књига VI – Свеска 1 и 2

Штампа Српска манастирска штампарија
Сремски Карловци 1933

Издавач: ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад • *За издавача:* Зоран Колунџија • *Припрема*
за шtamпy и шtamпa: ИК ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад • <http://www.prometej.co.rs>
• E-mail: redakcija@prometej.co.rs

ISBN 978-86-515-0491-7

2011.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

Васа Стајић

НОВИ САД

фототипско издање

САДРЖАЈ

	Страна
<i>Ситанојевић д-р Сит.</i> , Нови Сад	I
<i>Ситајић В.</i> , Нови Сад, његов магистрат и културна прегнућа новосадских Срба	1
Првих сто година Новог Сада	1
Новосадски магистрат после Буне (1849–1914).	72
Културна прегнућа новосадских Срба	104
<i>Ђорђевић М.</i> , Нови Сад у годинама од 1914 до 1918	160
<i>Кириловић д-р Дим.</i> , Нови Сад у данима ослобођења	168
 СИТНИ ПРИЛОЗИ	
<i>Шмић д-р Р.</i> , Петроварадинска тврђава у време од 1687 до 1692.	178
<i>Шмић д-р Р.</i> , Најстарији попис становништва Новог Сада	190
<i>Миросављевић В.</i> , Нови Сад око 1716 године	193
<i>Појковић д-р Д.</i> , Статут краљевске слободне вароши Новог Сада из 1748.	196
<i>Миросављевић В.</i> , Српско-православне цркве у Новом Саду у 18 веку	204
<i>Миросављевић В.</i> , Новосађани виноградари 1736.	215
<i>Миросављевић В.</i> , О неким свештеницима св. успенске цркве у Новом Саду	225
<i>Појов д-р М.</i> , Најстарија кућа у Новом Саду.	236
Опис Новог Сада из 1786	237
<i>Ивић д-р М.</i> , Поседи ман. Хиландар у Новом Саду и Срем. Карловцима	239
<i>Ђорђевић М.</i> , Адвокати у Новом Саду 1865	240
<i>Балуџић М.</i> , Једна класификација ученика Новосадске српске гимназије	240
<i>Полић-Десанчић д-р М.</i> , Нови Сад пре сто година	242
<i>Тим д-р Ј.</i> , Бан Јелачић заузима Нови Сад 12 јуна 1849	246
<i>Појковић Дака</i> , Новосадске бостанције	248
Штампарске погрешке	252

д-р Станоје Станојевић
УВОДНА РЕЧ

Нови Сад

Када су, вероватно почетком 16 века, први насељеници подигли своје бедне колибе у близини петроварадинског мостобрана, на месту данашњег Новог Сада, они нису могли ни слутити, да ће се на томе месту временом развити велика и напредна варош. Терен, на коме је подигнуто то ново насеље, био је незгодан, мочваран и нездрав, а услови за живот и ма какав рад били су скучени и ограничени. Али је, томе на супрот, згодан географски положај новог насеља, на месту, где је пролазио главни пут са севера на југ, и где су биле везане две богате области, давао могућности његовим становницима да развију акцију у разним правцима.

Крајем 17 века, када су Турци сузбијени из северних крајева средњег Подунавља, Нови Сад је постао највеће и најважније погранично место према Турској. Тиме су створене повољне погодбе за његов напредак и развитак. Али згодан географски положај и повољни услови за рад не вреде ништа без вредног и предузимљивог становништва. Нови Сад је и у том погледу добио на време оно, што му је требало. После Београдског мира (1739), када је за скоро два пуна века утврђена граница на Дунаву и на Сави, населиле су се у Новом Саду многе избеглице из крајева на југу, који су двадесет последњих година били под аустриском влашћу. Та шарена смеша избеглица донела је у Нови Сад дух предузимљивости и вредноће, борбену способност и реалне погледе на живот и рад. Под утицајем тог новог, етнички разноликог, а у утакмици очврслог елемента, Нови Сад је почео нагло да напредује. У њему се од тада необично брзо и живо развијају трговина и занати, ту се стичу богати каравани робе, коју исток и запад размењују, јер ту је праг истока и запада. Већ 1748 год. Нови Сад је толико напредан и већ тако знатно место, да добија велике трговачке и самоуправне повластице и постаје слободна краљевска варош.

Али она генерација Новосађана, која је у првој половини 18 века подигла и развила Нови Сад и довела га до снаге и благостања, није служила само телу и џепу. У оној шареној етничкој смеси, која се у четвртој десетини 18 века силом прилика била стекла у Нови Сад, било је врло много смисла и за потребе срца, душе и мозга. Необично је важно и карактеристично, да су они трговци и занатлије, који су се трошили у напорном раду у борби за опстанак и у борби за материјални живот, осећали потребу за духовном храном, и да су се од почетка нежно бринули за васпитање своје деце, трудили се да им омладина добије што боље школе и били готови да поднесу за то велике жртве.

У тој бризи за духовни живот и напредак такмичиле су се истина све народности, које су биле заступљене међу становницима Новог Сада, али од самог почетка као да су се у томе погледу највише истицали у Новом Саду Срби. У то доба пренето је седиште српске православне епископије из Сегедина у Нови Сад, и ту је умни и родољубиви епископ Висаријон Павловић (1731—1756) отворио гимназију, а доцније и српску Академију. Висаријонов рад у томе правцу наставио је први знаменити Новосађанин, Мојсије Путник као бачки епископ (1757 до 1774).

Од тога доба просветни и културни рад Срба у Новом Саду никако не престаје. Новосадска буржоазија, трговци, занатлије и интелектуалци, поклањали су стално особиту пажњу народној просвети и култури. Живи, жилави и издржљиви у борби, способни за утакмицу, увек задахнути родољубљем, Срби Новосађани су водили стално борбу да се утврде и да освоје што више места у магистрату, а од краја 18 и особито од почетка 19 века све су се јаче истицале њихове тежње за рад на просветном и културном пољу. Али су се Срби у Новом Саду увек особито истицали својим патриотизмом. Борба Шумадије за слободу нашла је топлот одјека у Новом Саду, и отуда су Шумадинци стално обилато помагани, морално и материјално.

Ускоро после тога Нови Сад се, оснивањем гимназије, покрећањем Летописа и окупљањем знатног броја интелигенције и људи од пера, истакао у први ред и већ тада је постао средиште српске књижевности и просветног живота. У првој половини 19 века Нови Сад стално напредује у сваком погледу и у свима правцима. У књижевној продукцији Нови Сад се истина морао још увек такмичити са Бечом, где је у то доба развио свој благотворни рад Вук Караџић, и са Будимом, где је снажно пулзирао национални живот још у 18 веку, а где је било седиште Матице српске. Али се ипак у Новом Саду у то доба већ највише пише и ради; ту се састављају патриотске песме и чланци, ту се издају патриотски алманаси, ту се, у центру народа, води народна политика.

Обртну тачку у историји Новог Сада и Српства у њему чини 1849. Те године је Нови Сад попаљен и порушен, а многи Срби Новосађани су пали као жртве свога патриотског уверења и рада. Мађари су хтели уништити Нови Сад, јер су тачно осећали значај Новог Сада за српску националну ствар. Али, као што то обично бива, Мађари су паљењем и рушењем Новог Сада уништили материју, али идеју нису могли уништити. Из пепела попаљеног Новог Сада никао је нов живот, а идеја, због које је требало уништити варош Нови Сад и Србе у њему, добила је новог полета. Мучеништво Новог Сада дало му је особит значај и дигло му је углед.

После 1848/9 Нови Сад се брзо опоравио од тешких рана. Српство у Новом Саду после буне снажно напредује. У Новом Саду се све више усредсређује просветни и политички живот

Срба. За више од четврт века после тога Нови Сад је средиште готово свеколиког политичког, књижевног, просветног и културног живота Срба. У гимназији се води активна национална просветна политика, у Новом Саду се окупља све више интелегенције, новосадско српско друштво прожето је силним и импулсивним, често претераним и фантастичним, национализмом, у Новом Саду се све више пише, штампа и издаје, ту се све јаче утврђује средиште народног живота.

До пуне снаге и до пуног изражаја долази та национална снага Новог Сада у доба Омладинског покрета и Милетићеве борбе за народне слободе. У то доба Нови Сад постаје вођ свих народних покрета, преставник животне снаге Српства и носилац његове националне мисли. Из Новог Сада еманирају у то доба идеје о демократизму и слободи, а пре свега и више свега идеја о ослобођењу и уједињењу Српског Народа. Та велика идеја, коју је Србија у наше дане извршила и остварила, рођена је и развијена у Војводини, у првом реду у Новом Саду.

Уз гимназију и епископију, Нови Сад је у то доба добио Матицу и Позориште, у Новом Саду излазе први политички и књижевни листови, часописи и календари, у Новом Саду станују готово сви важнији писци и књижевници, ту се обрађују готово све врсте књижевности и готово све гране националних наука, ту се уопште највише ради на књижевности, највише пише и највише штампа. То је доба великог српског националног полета у свима правцима, полета, коме је Нови Сад давао тон и одређивао правац. Онда је Нови Сад назван српском Атином, и то није била празна фраза. . .

Али је после тога напона и полета дошла малаксалост и опадање. Узрок опадања значаја Новог Сада лежи с једне стране у томе, што се, особито од почетка друге половине 19 века, Београд својим радом све више истиче као носилац и преставник српске науке и књижевности. Он је рано почео привлачити и одводити људе од вредности. У последњој четвртини 19 века Београд је онда са својим просветним, културним и научним установама, апсорбовао готово сав књижевни и научни рад, у Београду се онда почело окупљати све што је могло и хтело да ради, јер су тамо прилике за рад и акцију сваке врсте биле погодне и све повољније.

С друге стране, Нови Сад је слабио због енергичног агресивног рада Мађара, који је био управљен против Срба у Угарској, а специјално против Новог Сада. Мађари су, особито од краја 19 века, повели врло живу безобзирну акцију за стварање јединствене мађарске државе. Од свих народности у Угарској највише су раду Мађара у томе правцу сметали и били на путу Срби, особито због свог необично развијеног национализма, који се жилаво, упорно и успешно борио против свих народних непријатеља. Центар свеколиког, и националног и политичког, рада Срба у Угарској био је још увек у Новом Саду, и стога су Ма-

ђари напрегли сву снагу, да тај центар униште, или бар да га ослабе. Тако је Нови Сад још од доба Омладинског покрета стално био под ударцима мађарске шовинистичке акције.

Уз све то дошле су још и жалосне међусобне распре и борбе, које су још више ометале и слабиле, и иначе већ малаксалу борбену способност и отпорну снагу Срба у Угарској, и специјално у Новом Саду.

Тако је Нови Сад од краја 19 века све више малаксавао и губио свој некадашњи значај. Али је у њему и у то доба још увек било живота и способности за борбу; од времена на време јављали су се чак и знаци неке мале ренесансе у понеком правцу. Ипак је све то било у малом обиму и у скромним размерама. Изгледало је да је Нови Сад сасвим малаксао и да је као средиште српског националног и културног живота осуђен на пропаст и на смрт.

Али, и ако је у Новом Саду, стицајем прилика, притиском са стране, а делимице и сопственом кривицом, све више нестајало *снаге*, у њему је стално била жива *вера*, вера у победу правде, вера у победу националне идеје и вера у снагу народа.

Нови Сад је и онда, у очајно доба потиштености и утамањених нада, сневао о васпостављању слободне Војводине и све више о Великој Србији, Нови Сад је стално треперио и дрхтао и веровао је, веровао је да ће доћи дан ослобођења, као што су први Хришћани веровали у скори долазак Месијин. Са том вером, искреном и дубоком, Нови Сад је издржао све муке и патње и сва насиља, са том вером он је дочекао победу и слободу. И сасвим је било природно, да је баш Новом Саду указана велика част, да у њему, заслужном, намученом, светлом и у поштеној борби прекаљеном, буде проглашено ослобођење Срба у Угарској и спајање Војводине са Србијом...

Нови Сад је увек поштено и несебично служио народу, његове су заслуге за српску културу велике, његов је удео у борби за ослобођење и уједињење знатан. Нови Сад је стога заслужио у пуној мери признање и захвалност целог Српског Народа.

Ст. Станојевић